

Renata GIEDYCH

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
Wydział Ogrodnictwa, Biotechnologii i Architektury Krajobrazu
Warszawa, Polska
e-mail: renata_giedych@sggw.pl

FUNKCJONOWANIE LOKALNYCH FORM OCHRONY PRZYRODY W MIASTACH, NA PRZYKŁADZIE WARSZAWY, KRAKOWA, ŁODZI, WROCŁAWIA I POZNANIA

*PROBLEMS OF LOCAL NATURE PROTECTED AREAS FUNCTIONING
IN CITIES, ON THE EXAMPLE OF WARSAW, KRACOW, LODZ,
WROCLAW AND POZNAN*

Słowa kluczowe: zespół przyrodniczo-krajobrazowy, stanowisko dokumentacyjne, użytek ekologiczny, pomnik przyrody

Key words: nature-landscape complex, geological site, ecological site, nature monument

Streszczenie

Celem badań była identyfikacja problemów funkcjonowania lokalnych form ochrony przyrody na obszarach miast, a także wskazanie negatywnych skutków jakie wynikają z ich obiektowego traktowania. Przeprowadzone badania wykazały, że lokalne formy ochrony przyrody zajmują nierzadko znaczną powierzchnię. Średnia powierzchnia użytków ekologicznych w badanych miastach wynosi ponad dwadzieścia hektarów, największy zespół przyrodniczo-krajobrazowy pod względem powierzchni spełnia kryterium stawiane parkom narodowym. Analiza uwarunkowań formalno-prawnych ujawniła, że lokalne formy ochrony przyrody nie mają odpowiednich instrumentów zarządzania. Nie wyznacza się wokół nich otulin, nie ma obowiązku określania ochrony czynnej, a także sporządzania planów miejscowych. Skutkiem tego nie są one właściwie chronione przed zagrożeniami zewnętrznymi, a także nie są przystosowane do pełnienia funkcji społecznej.

Abstract

The aim of the research was to identify problems of local nature protected areas functioning in urban areas, as well as to indicate the negative effects that result from object-oriented treatment of them. The conducted research revealed, that the nature conservation areas at a local level often occupy a significant area. The average area of ecological site in surveyed cities exceed twenty hectares and the largest nature-landscape complex in terms of area meets the criteria for national parks. The analysis of formal and legal conditions have shown that local nature protection areas do not have appropriate management instruments. There is no obligation to create buffer zones around them, or specify active protection, as well as to draw up local land use plans. As a result, they are not properly protected from external threats and are not adapted to perform a social function.

WPROWADZENIE

Ustawa o ochronie przyrody z 1991 r.¹ rozszerzyła system ochrony przyrody o nowe formy ochrony wprowadzając jednocześnie ich rozróżnienie na formy obszarowe i indywidualne. W grupie form ochrony indywidualnej znalazły się pomniki przyrody, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe, stanowiska dokumentacyjne i użytki ekologiczne. Choć w ustawie o ochronie przyrody z 2004² r. podział ten został zlikwidowany, a w odniesieniu do obszarów chronionych na poziomie lokalnym mówi się o obszarach i obiektach chronionych, to w dalszym ciągu wielu autorów traktuje dawne indywidualne formy ochrony przyrody jako obiekty chronione (np. Chmielewski, 2014; Sobieraj, 2013; Wolańska-Kamińska, Ratajczyk, 2014). Jak podkreślają J. Goździewicz-Biechońska (2014) i W. Radecki (2015) podział na ochronę obszarową i obiektową jest nieprecyzyjny, albowiem użytki ekologiczne i zespoły przyrodniczo-krajobrazowe mają charakter przestrzenny. Zespoły przyrodniczo-krajobrazowe, stanowiska dokumentacyjne i użytki ekologiczne zaliczane są do obszarowych form ochrony m.in. przez M. Kistowskiego (2009), M. Staniak, J. Księżaka (2010) oraz B. Żarską (2008). A. Grzywacz, A. Pietrzak (2012) z kolei wykazują, że charakter przestrzenny mogą mieć także pomniki przyrody. Autorzy ci zidentyfikowali w Polsce 161 pomników obszarowych o łącznej powierzchni 274,8 ha.

W literaturze przedmiotu często spotykany jest pogląd, że najmniejszymi obszarami chronionymi w Polsce są użytki ekologiczne, stanowiska dokumentacyjne i zespoły przyrodniczo-krajobrazowe (Burdziej, Kunz, 2013; Koreleski, 2005; Radziejowski, 2010; Sobieraj, 2013). Według danych GUS z 2016 r. użytki ekologiczne, stanowiska dokumentacyjne i zespoły przyrodniczo-krajobrazowe zajmowały łącznie powierzchnię 166 tys. ha. Średnia powierzchnia użytku ekologicznego wynosi 7,3 ha, stanowiska dokumentacyjnego 5,4 ha a zespołu przyrodniczo-krajobrazowego 361,0 ha. Dla porównania średnia powierzchnia rezerwatu przyrody w Polsce wynosi 112,1 ha. Trudno jest mówić zatem zarówno o obiektowym charakterze jak i niewielkiej powierzchni wszystkich użytków ekologicznych, stanowisk dokumentacyjnych i zespołów przyrodniczo-krajobrazowych.

Dla prawidłowego funkcjonowania obszarów chronionych oraz dla osiągnięcia założonych celów ochrony niezbędne jest wskazanie właściwych instrumentów gospodarowania obszarami chronionymi. W przypadku form ochrony przyrody w skali lokalnej brak jest ugruntowanego modelu, co jest wynikiem zmian przepisów dotyczących zarówno ochrony przyrody, jak i planowania przestrzennego. W rezultacie obszary cenne przyrodniczo nie mają zapewnionej właściwej ochrony przed zagrożeniami zewnętrznymi, sprecyzowanych zasad użytkowania i określenia zakresu ochrony czynnej. Problem ten szczególnie uwidacznia się w obszarach wysoce zurbanizowanych, w których obszary chronione narażone są na silną antropopresję.

¹ Ustawa z dnia 16 października 1991 r. o ochronie przyrody Dz.U. 1991 nr 114 poz. 492 z późn.zm.

² Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, t.j. Dz. U. z 2016 r. poz. 2134 z późn. zm.

Celem badań była identyfikacja problemów funkcjonowania lokalnych form ochrony przyrody na obszarach miast, a także wskazanie negatywnych skutków jakie wynikają z obiektowego traktowania lokalnych form ochrony przyrody.

Badaniami objęto największe pod względem liczby ludności miasta Polski (powyżej 500 tys. mieszkańców)³: Warszawę (1.744.351), Kraków (761.069), Łódź (700.982), Wrocław (635.759) i Poznań (542.348). Przedmiotem analiz były akty prawne powołując do życia lokalne formy ochrony przyrody a także miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego dla analizowanych obszarów chronionych.

POWIERZCHNIA LOKALNYCH FORMY OCHRONY PRZYRODY

W badanych miastach utworzono łącznie 1164 lokalne formy ochrony przyrody⁴, w tym: 44 użytki ekologiczne, 11 zespołów przyrodniczo-krajobrazowych i 1109 pomników przyrody. Z powyższego zestawienia wynika, że 95% lokalnych form ochrony przyrody stanowią pomniki przyrody, 4% – użytki ekologiczne, a zespoły przyrodniczo-krajobrazowe – 1%. Wśród pomników przyrody dominują pojedyncze obiekty, są to: drzewa (890 szt.), głązy narzutowe (74 szt.), pnącza (4 szt.), skamieniałe pnie drzew (1 szt.) i źródła (1 szt.) (tab. 1). Wśród pomników przyrody w analizowanych miastach oprócz pojedynczych obiektów znaleźć możemy także tzw. powierzchniowe pomniki przyrody, dwa z nich znajdują się w Warszawie i jeden w Łodzi. Na szczególną uwagę zasługują uznane za jeden pomnik przyrody parki Źródliska I i II⁵ w Łodzi zajmujące łączną powierzchnię ponad 17 ha (odpowiednio 10,6 i 6,6 ha). Dla porównania jeden z łódzkich rezerwatów przyrody – Polesie Konstantynowskie, zajmuje powierzchnię prawie dwa razy mniejszą (9,8 ha). W Warszawie jednym z dwóch powierzchniowych pomników przyrody jest przydomowy ogród ozdobny o powierzchni 0,18 ha. Ogród powstał w pierwszej połowie lat 70-tych XX w. w stylu krajobrazowym. Drugim jest mrowane podziemie wbudowane w skarpe wiślaną u podnóża Kościoła św. Katarzyny, będące ostoją i miejscem zimowania nietoperzy. W Warszawie w roku 1978⁶ jako powierzchniowy pomnik przyrody został uznany fragment Lasu Kabackiego (oddz. 6a) o powierzchni 1,62 ha, chroniony ze względu na liczne kolonie mrówki rudnicy

³ Według stanu na dzień 31.12.2015, źródło: Główny Urząd Statystyczny <https://stat.gov.pl/statystyka-regionalna/rankingi-statystyczne/miasta-najwieksze-pod-wzgledem-liczby-ludnosci/>

⁴ Źródłami informacji o obszarach chronionych były rejestry form ochrony przyrody województw: mazowieckiego <http://bip.warszawa.rdos.gov.pl/rejestry-form-ochrony-przyrody>; małopolskiego <http://krakow.rdos.gov.pl/formy-ochrony-przyrody>; łódzkiego <http://lodz.rdos.gov.pl/formy-ochrony-przyrody>; dolnośląskiego <http://bip.wroclaw.rdos.gov.pl/rejestr-form-ochrony-przyrody>; i wielkopolskiego <http://bip.poznan.rdos.gov.pl/inne-rejestry-publiczne>

⁵ Oba parki należą do najstarszych w Łodzi (powstały w II połowie XIX w.) i są wpisane do rejestru zabytków.

⁶ Orzeczenie Nr 469 z dnia 18 kwietnia 1978 r o uznaniu za pomnik przyrody, Dziennik Urzędowy Rady Narodowej m.st. Warszawy z 1978 r. Nr 6, poz. 30.

(*Formica rufa*). Obecnie nie figuruje on w rejestrze pomników przyrody województwa mazowieckiego⁷, ale wykazywany jest w dokumentach gminnych np. w Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego m. st. Warszawy⁸.

Tab. 1. Liczba i rodzaje pomników przyrody

Tab. 1. Number and types of nature monuments

Miasto City	Liczba pomników przyrody ogółem Number of nature monuments	Rodzaje pomników przyrody Types of nature monuments										
		Pojedyncze drzewa (single trees)	Grupy drzew (groups of trees)	Aleje (alley of trees)	Pnącza (climbing plants)	Źródła (springs)	Głazy narzutowe (erratic boulders)	Skamieniałe pnie drzew (fossilised tree trunks)	Grupy skamieniałych pni (group of fossilised tree trunks)	Miejsce zimowania nietoperzy (bats wintering place)	Park miejski (urban park)	Ogród przydomowy (home garden)
Warszawa	450	273	93	7	2		70	1		1		1
Kraków	294	290	1	1		1	1					
Łódź	222	219		2							1	
Wrocław	109	89	13	3	2			1	1			
Poznań	34	19	4	8			3					

Wśród pomników przyrody wymienionych w tabeli 1 uwagę zwrócić należy na pomniki przyrody stanowiące skupiska tworów przyrody, są nimi głównie grupy drzew i aleje. Choć nie podaje się ich powierzchni, na ich przestrzenny charakter wskazuje ilość obiektów stanowiących dany pomnik przyrody. W skład grup czy alei wchodzi od kilku do kilkuset drzew. Największą ich liczbę zawiera pomnik przyrody położony w Warszawie przy Al. Żwirki i Wigury składający się z ponad tysiąca drzew (1052 szt.). Dla porównania w Poznaniu ochroną objęte są łącznie 894 drzewa.

Powierzchnia użytków ekologicznych, utworzonych w badanych miastach, waha się od 0,3 do 408,0 ha (tab. 2). Spośród 44-rech użytków ekologicznych za obszary zdecydowanie małe można uznać 10 z nich, tzn. takie, które mają powierzchnię poniżej 1 ha. Średnia powierzchnia badanych użytków ekologicznych przekracza kilka, a w przypadku Poznania – kilkadziesiąt hektarów. Należy podkreślić, że największy użytek ekologiczny Poznania (Dębina II) ma powierzchnię 408,0 ha,

⁷ Dane w rejestrze pochodzą z załącznika do Rozporządzenia Nr 24 Wojewody Mazowieckiego z dnia 31 lipca 2009 r. w sprawie ustanowienia pomników przyrody położonych na terenie powiatu warszawskiego (Dz.Urz.Woj.Mazow. z 2009 r. Nr 124, poz. 3639).

⁸ Ostatnia aktualizacja dokumentu została przyjęta Uchwałą Nr XCII/2346/2014 Rady Miasta Stołecznego Warszawy z dnia 16 października 2014 r.

podczas gdy największy rezerwat przyrody w tym mieście (Meteoryt Morasko) jest prawie osiem razy mniejszy (53,8 ha). Podobną sytuację możemy zaobserwować w Krakowie. Największy użytek ekologiczny Krakowa (Łąki Nowohuckie) ma powierzchnię 57,0 ha, a największy rezerwat przyrody (Skołczanka) zajmuje powierzchnię 36,8 ha. Należy dodać, że średnia powierzchnia użytku ekologicznego w Krakowie wynosi 8,9 ha a średnia powierzchnia krakowskiego rezerwatu przyrody jest niewiele większa i wynosi 9,7 ha. Innym ważnym aspektem przy charakterystyce lokalnych form ochrony przyrody w miastach jest odniesienie ich powierzchni do powierzchni terenów zieleni. Według danych zamieszczonych na stronie internetowej Zarządu Zieleni Miejskiej w Krakowie⁹ 43 krakowskie parki zajmują łączną powierzchnię ok. 400 ha, średnia powierzchnia parku wynosi zatem 9,3 ha. Największy park Poznania (Park Cytadela) ma powierzchnię ok. 100 ha, czyli 4 razy mniejszą od największego użytku ekologicznego. Największy z użytków ekologicznych Warszawy (Jeziorko Imielińskie) ma powierzchnię niespełna 4 ha. Jest to co prawda powierzchnia niewielka w stosunku do omawianych powyżej użytków ekologicznych, należy jednakże podkreślić, że spośród 83 parków znajdujących się w Warszawie 21 ma powierzchnię mniejszą niż 4 ha.

Tab. 2. Liczba i powierzchnia użytków ekologicznych (UE)

Tab. 2. Number and area of ecological sites (ES)

Miasto <i>City</i>	Liczba UE <i>Number of ES</i>	Min. i maks. powierzchnia <i>Min. and max. area</i>	Średnia powierzchnia <i>Average area</i>
Warszawa	6	0,4 ÷ 4,8 ha	2,8 ha
Kraków	12	0,4 ÷ 57,0 ha	8,9 ha
Łódź	15	0,3 ÷ 32,4 ha	7,3 ha
Wrocław	3	1,8 ÷ 12,3 ha	7,2 ha
Poznań	8	5,2 ÷ 408,0 ha	96,3 ha

Jak wspomniano w badanych miastach ustanowiono łącznie 11 zespołów przyrodniczo-krajobrazowych, z czego: 5 w Warszawie, 5 w Łodzi i jeden we Wrocławiu (tab. 3). Średnia powierzchnia zespołu przyrodniczo-krajobrazowego w badanych miastach wynosi 121,7 ha. Najmniejszymi zespołami przyrodniczo-krajobrazowym są położone w Warszawie zespoły Dęby Młocińskie i Olszyna, zajmujące powierzchnię odpowiednio 1,6 ha i 2,2 ha. W stosunku do pozostałych analizowanych zespołów przyrodniczo-krajobrazowych można je uznać za obszary małe. W Łodzi powierzchnia zespołów przyrodniczo-krajobrazowych waha się od 134,1 do 225,2 ha. Szczytnicki Zespół Przyrodniczo-Krajobrazowy we Wrocławiu ma powierzchnię 1131,0 ha. Pod względem wielkości spełnia kryterium powierzchniowe stawiane parkom narodowym. Zgodnie z art. 8. 1. ustawy o ochronie przyrody¹⁰ park narodowy obejmuje obszar o powierzchni nie mniejszej niż 1000 ha.

⁹ <https://zsm.krakow.pl/zsm/parki/210-parki.html>.

¹⁰ Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, t.j. Dz. U. z 2016 r. poz. 2134 z późn. zm.

Najmniejszy park narodowy w Polsce (Pieniński Park Narodowy), jest zaledwie dwa razy większy od Szczytnickiego Zespołu Przyrodniczo-Krajobrazowego. Jego powierzchnia wynosi 2346,00 ha.

Tab. 3. Liczba i powierzchnia zespołów przyrodniczo-krajobrazowych (ZPK)

Tab. 3. Number and area of nature-landscape complexes (NLC)

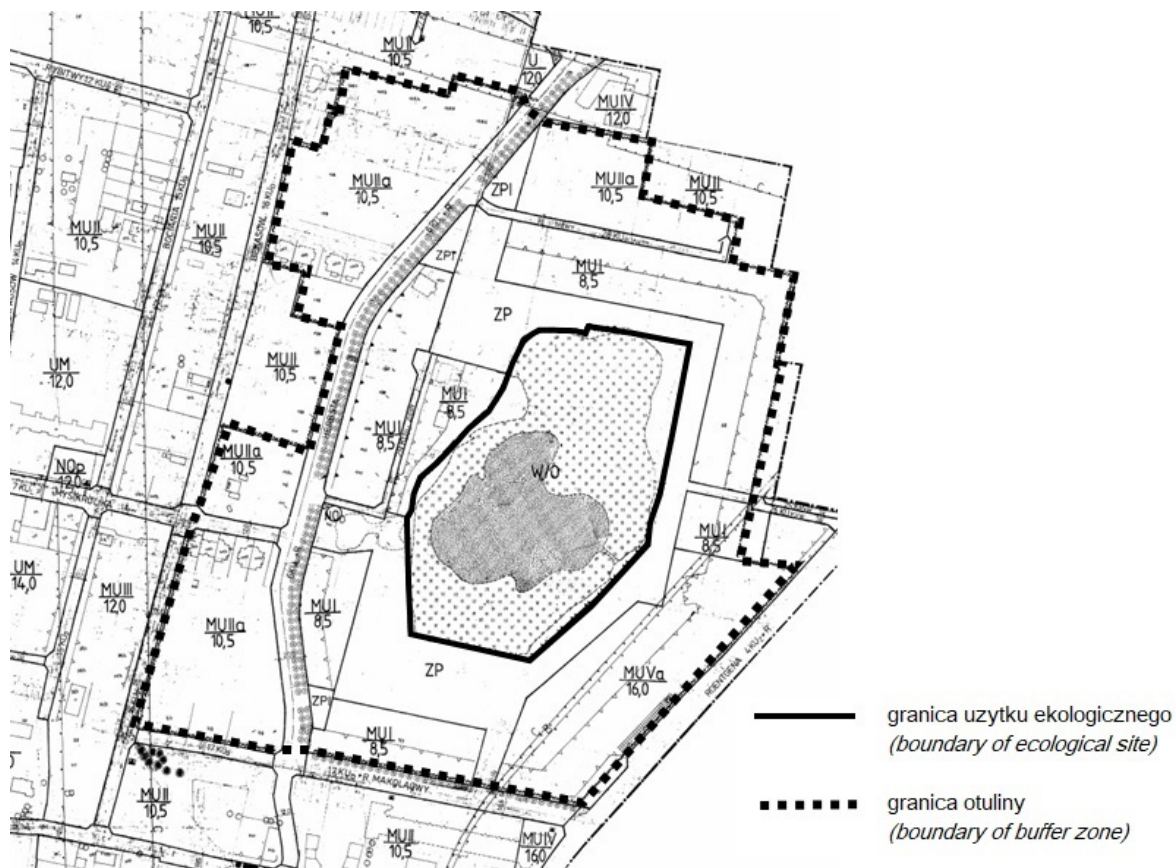
Miasto <i>City</i>	Liczba ZPK <i>Number of NLC</i>	Min. i maks. powierzchnia <i>Min. and max. area</i>	Średnia powierzchnia <i>Average area</i>
Warszawa	5	1,6 ÷ 55,6 ha	16,6 ha
Kraków	0	-	-
Łódź	5	134,1 ÷ 225,2 ha	191,6 ha
Wrocław	1	1131,0 ha	1131,0 ha
Poznań	0	-	-

OCHRONA PRZED ZAGROŻENIAMI ZEWNĘTRZNYMI

Funkcję zabezpieczenia obszaru chronionego przed zagrożeniami zewnętrznymi pełni otulina. Zgodnie z aktualnie obowiązującą ustawą o ochronie przyrody otulina musi być wyznaczona jedynie dla parku narodowego i może (ale nie musi) być wyznaczona dla rezerwatu przyrody i parku krajobrazowego. W stosunku do lokalnych form ochrony przyrody nie przewiduje się tworzenia otulin. Sposobność taką dawała ustawa o ochronie przyrody z 1991 r., która przewidywała możliwość wprowadzenia otulin dla użytku ekologicznego, stanowiska dokumentacyjnego czy zespołu przyrodniczo-krajobrazowego. I tak np. dla wszystkich utworzonych w 2002 r. w Warszawie użytków ekologicznych były wyznaczone otuliny. Obecnie żadna z analizowanych lokalnych form ochrony przyrody nie ma otuliny. Jedynym śladem po otulinach lokalnych form ochrony przyrody są zapisy miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Dotyczy to jednakże zaledwie dwóch użytków ekologicznych – Jeziorko Imielińskie w Warszawie i Rozlewisko Potoku Rzewnego w Krakowie. Otulina dla użytku ekologicznego Jeziorko Imielińskie została wyznaczona w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego Ursynowa Zachodniego – część zachodnia A¹¹ (ryc. 1). W otulinie (zwanej także strefą hydrogeologiczną) wprowadzono zakaz zmiany stosunków wodnych oraz realizacji inwestycji, które mogłyby pogarszać stan wód. Wprowadzono także nakaz odprowadzania wód opadowych do gruntu. Dodatkowo tereny wokół Jeziorka przeznaczono na park o charakterze zieleni naturalnej, z zachowaniem naturalnych siedlisk, zakazem realizacji obiektów kubaturowych i boisk sportowych. Wprowadzono także zakaz wprowadzania nasadzeń wysokich oraz utwardzania gruntu. W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego obszaru

¹¹ Uchwała Nr XI/316/2007 Rady m.st. Warszawy z dnia 14 czerwca 2007 r.

„Zakopiańska – Zawila”¹² w Krakowie wyznaczono otulinę dla fragmentu użytku ekologicznego Rozlewisko Potoku Rzewnego, który w całości znajduje się poza granicami tego planu. W planie wyznaczono strefę zieleni nieurządzonej w formie: otwartych terenów trawiastych, zespołów zadrzewień i zakrzewień, pełniącą rolę otuliny użytku ekologicznego oraz korytarza ekologicznego. Strefa ta została wyłączona spod zabudowy.

Ryc. 1. Otulina użytku ekologicznego Jezioro Imielińskie w Warszawie wyznaczona w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. **Źródło:** opracowanie własne na podstawie Miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Ursynowa Zachodniego – część A.

Fig. 1. Buffer zone of ecological site Imielińskie Lake in Warsaw established in local land use plan. **Source:** own elaboration on the base of Local land use plan of Western Ursynów – part A.

¹² Uchwała Nr XCVII/1451/14 Rady Miasta Krakowa z dnia 19 lutego 2014 r.

INSTRUMENTY ZARZĄDZANIA

Ustawa z dnia 16 października 1991 r. o ochronie przyrody, oprócz nowych form ochrony przyrody wprowadziła także nowe instrumenty zarządzania obszarami chronionymi jakimi są plany ochrony. Możliwość ich tworzenia zarezerwowana została jednakże jedynie dla parków narodowych, rezerwatów przyrody i parków krajobrazowych, a od 2004 r. także dla obszarów Natura 2000. Dla lokalnych form ochrony przyrody nie przewidziano specjalnych instrumentów ich kształtowania, aczkolwiek ustawa o ochronie przyrody z 1991 r. wskazywała, że użytki ekologiczne należy uwzględnić w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. Obowiązek ten jednakże został zniesiony wraz z wejściem w życie ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. o wprowadzeniu ustawy – Prawo ochrony środowiska, ustawy o odpadach oraz o zmianie niektórych ustaw¹³. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. o zagospodarowaniu przestrzennym¹⁴ wprowadzała obowiązek sporządzania miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla zespołów przyrodniczo-krajobrazowych, które zostały powoływane do życia przez samorządy lokalne. Przepis ten obowiązywał do czasu wejścia w życie kolejnej ustawy o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 r. Obecna ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z dnia 27 marca 2003 r.¹⁵ podkreśla konieczność wskazywania w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego granic i sposobów zagospodarowania terenów podlegających ochronie, na podstawie przepisów odrębnych. Stąd też bardzo ważnym dokumentem odnoszącym się do spraw gospodarowania lokalnymi formami ochrony przyrody jest uchwała rady gminy powołująca daną formę ochrony. Uchwała ta określać powinna szczególne cele ochrony, zakazy właściwe dla danego obszaru wybrane spośród katalogu zakazów wskazanych w ustawie, a także opcjonalnie ustalenia dotyczące tzw. ochrony czynnej.

Analiza aktów prawnych powołujących do życia lokalne formy ochrony przyrody wskazuje, że najczęściej cele ich ochrony wynikają z ustawowej wykładni danej formy ochrony i nie są one uszczegóławiane dla konkretnych obszarów czy obiektów. Podobnie sprawa wygląda z zakazami, które są zazwyczaj przytoczeniem całego katalogu ograniczeń przewidzianych w ustawie. Z punktu widzenia kształtowania obszarów chronionych w skali lokalnej najistotniejsze wydają się być zapisy dotyczące ich ochrony czynnej. Należy jednakże podkreślić, że wprowadzenie zapisów dotyczących ochrony czynnej nie jest obowiązkowe. Stąd też jedynie połowa użytków ekologicznych ma takie ustalenia. Nieco lepiej wygląda sprawa z zespołami przyrodniczo-krajobrazowymi, tu 10 z 11 zespołów ma zapisane ustalenia dotyczące ich ochrony czynnej. Jeżeli chodzi o pomniki przyrody, to jedynie w przypadku warszawskich i łódzkich pomników przyrody takie ustalenia zostały wprowadzone (tab. 4).

¹³ Dz. U. 2001 r. Nr 3, poz. 21

¹⁴ Dz. U. 1994 r. Nr 89, poz. 415

¹⁵t.j. Dz. U. 2017 r. poz. 1073, z późn. zm.

Zakres ochrony czynnej użytków ekologicznych i zespołów przyrodniczo-krajobrazowych dotyczy głównie zagadnień związanych z funkcjonowaniem przyrodniczym obszaru, w tym m.in.: utrzymania właściwych stosunków wodnych, prowadzenia racjonalnej gospodarki drzewostanem, przeciwdziałanie sukcesji. Dodatkowo istotnym zadaniem ochrony czynnej dla zespołów przyrodniczo-krajobrazowych jest zachowanie charakteru krajobrazu naturalnego i kulturowego. W stosunku do pomników przyrody wśród ustaleń dotyczących ich ochrony czynnej pojawiły się zapisy dotyczące możliwości prowadzenia zabiegów pielęgnacyjnych i ochronnych. Należy podkreślić, że wszystkie z w/w zapisów są bardzo ogólne i mają postulatyczny charakter, brak w nich przesłanek do określenia zasad zagospodarowania i sposobu udostępniania. Stąd też funkcja społeczna lokalnych obszarów chronionych w ustaleniach dotyczących ochrony czynnej praktycznie nie jest dostrzegana. Jedynie dla pięciu użytków ekologicznych (Strzeszyn, Dębina I, Dębina II, Darzybór i Wilczy Młyn w Poznaniu) ustalenia czynnej ochrony odnoszą się do ich udostępnienia dla celów rekreacyjno-wypoczynkowych. Możliwość kształtowania funkcji edukacyjnej została zapisana jedynie dla dwóch obszarów: zespołu przyrodniczo-krajobrazowego Park SGGW Warszawie i użytku ekologicznego Traszki Ratajskie w Poznaniu. Szczególnym przypadkiem, jeżeli chodzi o funkcję społeczną jest Szczytnicki Zespół Przyrodniczo-Krajobrazowy we Wrocławiu, dla którego nie określono wprost zadań związanych z ochroną czynną. Należy jednakże podkreślić, że zespół ten został utworzony przed wprowadzeniem możliwości określania takich zadań. W uchwale powołującej do życia Szczytnicki ZPK¹⁶ pojawiają się jednakże zapisy, które dotyczą możliwości kształtowania funkcji społecznych tego obszaru.

Tab. 4. Zakres ochrony czynnej użytków ekologicznych (UE), zespołów przyrodniczo-krajobrazowych (ZPK) i pomników przyrody (PP)

Tab. 4. Scope of active protection of ecological sites (ES), nature-landscape complexes (NLC) and nature monuments (NM)

Miasto <i>City</i>	Liczba UE <i>No of ES</i>	Liczba UE z ustaleniami z czynnej ochrony <i>No of ES with active protection</i>	Liczba ZPK <i>No of NLC</i>	Liczba ZPK z ustaleniami z czynnej ochrony <i>No of NLC with active protection</i>	Liczba PP <i>No of NM</i>	Liczba PP z ustaleniami z czynnej ochrony <i>No of NM with active protection</i>
Warszawa	6	6	5	4	450	450
Kraków	12	0	-	-	294	0
Łódź	15	8	5	5	222	222
Wrocław	3	0	1	1	109	0
Poznań	8	8	-	-	34	0

¹⁶ Uchwała Nr XV/483/99 Rady Miejskiej Wrocławia z dn 9.12.1999 r.

Jak wspomniano powyżej jednym z istotnych instrumentów kształtowania obszarów chronionych jest miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego. Jest to jednakże dokument nieobligatoryjny, stąd też jedynie niektóre spośród analizowanych obszarów chronionych są objęte planami (tab.5.). Spośród 44 użytków ekologicznych miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego objętych jest 21 z nich. W przypadku zespołów przyrodniczo-krajobrazowych w całości ochroną objęte są trzy obszary a częściowo dwa z nich. Do ostatniej grupy należy Szczytnicki Zespół Przyrodniczo-Krajobrazowy we Wrocławiu, którego obszar w 68% jest pokryty miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego (769 z 1131 ha). Łącznie na terenie Szczytnickiego Zespołu Przyrodniczo-Krajobrazowego obowiązują 22 miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.

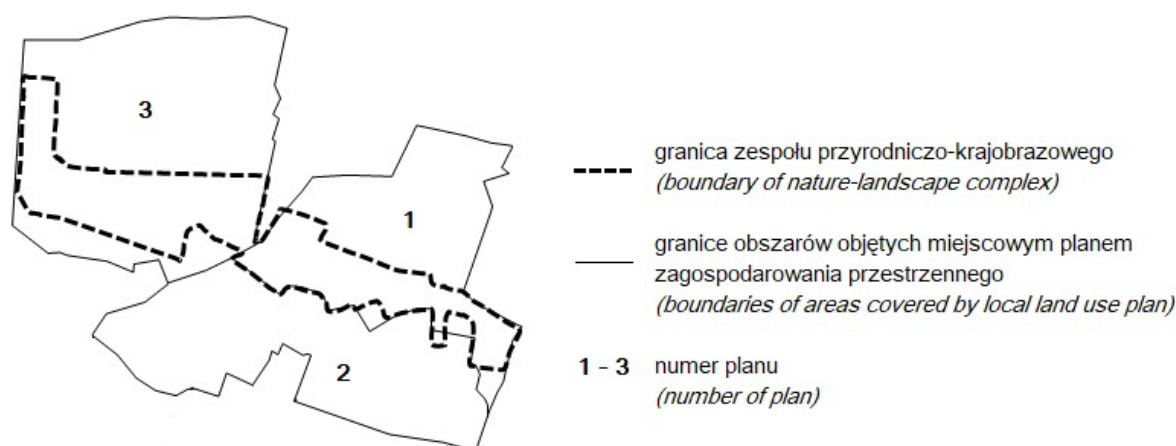
Tab. 5. Użytki ekologiczne (UE) i zespoły przyrodniczo krajobrazowe (ZPK) objęte miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego (MPZP)

Tab. 5. Ecological sites (ES) and nature landscape complexes (NLC) covered by local land use plans (LLUP)

Miasto <i>City</i>	Liczba UE <i>No of ES</i>	Liczba UE objętych MPZP <i>No of ES entirely covered by LLUP</i>		Liczba ZPK <i>No of NLC</i>	Liczba ZPK objętych MPZP <i>No of NLC covered by LLUP</i>	
		w całości <i>entirely</i>	częściowo <i>partially</i>		w całości <i>entirely</i>	częściowo <i>partially</i>
Warszawa	6	2	0	5	2	0
Kraków	12	7	0	-	-	
Łódź	15	3	0	5	1	1
Wrocław	3	3	0	1	0	1
Poznań	8	6	0	-	-	

Wśród lokalnych obszarów ochrony przyrody objętych w całości miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego uwagę należy zwrócić na zespół przyrodniczo-krajobrazowy Dolina Sokołówki w Łodzi. Jest to przykład, wskazujący na to, że obszar chroniony w mieście nie jest istotnym elementem polityki przestrzennej. Omawiany zespół przyrodniczo-krajobrazowy został powołany do życia w 2010 r.¹⁷. W roku 2013 zostały uchwalone dwa plany, w granicach których znalazły się fragmenty zespołu, obejmujące kolejno 41,8% i 0,1% jego całkowitej powierzchni. Pozostałe 58,1% zostało objęte planem w 2017 (tab. 6). Najbardziej wątpliwym jest wyznaczenie granicy obszaru objętego planem nr 1 (ryc. 2), który nie objął 0,32 ha zachodniej części zespołu przyrodniczo-krajobrazowego Dolina Sokołówki. Granice obszaru do objęcia miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego zostały wyznaczone na podstawie przebiegu układu drogowego, a nie ze względu na granice obszaru funkcjonalnego, jakim niewątpliwie jest zespół przyrodniczo-krajobrazowy w mieście.

¹⁷ Uchwała Nr XCI/1600/10. Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 7 lipca 2010 r.

Ryc. 2. Zespół przyrodniczo-krajobrazowy Dolina Sokołówki w Łodzi na tle obszarów objętych miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego (numer planu zgodny z numeracją w tab. 6.)

Fig. 2. The nature-landscape complex Sokołówka Valley in Łódź on the background of areas covered by local land use plans (plan number according to the number in tab. 6.)

Tab. 6. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego (MPZP) obejmujące zespół przyrodniczo-krajobrazowy (ZPK) Dolina Sokołówki

Tab. 6. Local land use plans (LLUP) covering nature-landscape complex (NLC) Sokołówka Valley

Nr No.	Nazwa miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Name of local land use plan	Pow. ZPK objęta MPZP Area of NLC covered by LLUP	
		w ha (in ha)	w % (in %)
1.	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla części obszaru miasta Łodzi położonej w dolinie rzeki Sokołówki, obejmującej północną część osiedla Sokołów ¹⁸	92,10	41,80
2.	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla części obszaru miasta Łodzi obejmującej południową część osiedla Sokołów ¹⁹	0,32	0,10
3.	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla części obszaru miasta Łodzi położonej w dolinie rzeki Sokołówki, obejmującej zachodnią część osiedla Sokołów ²⁰	127,70	58,10

¹⁸ Uchwała Nr LXXIII/1531/13 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 30 października 2013 r

¹⁹ Uchwała Nr LXXIII/1532/13 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 30 października 2013 r.

²⁰ Uchwała Nr XLII/1109/17 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 22 lutego 2017 r.

Większość ustaleń miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla analizowanych obszarów chronionych odwołuje się do przepisów odrębnych. Tylko nieliczne z planów określają zasady zagospodarowania. Dobrym przykładem może być tu miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego obszaru Dolina Prądnika w Krakowie²¹. Dla położonego w jego granicach użytku ekologicznego określono minimalny udział powierzchni biologicznie czynnej a także rodzaje dopuszczalnych elementów zagospodarowania wypoczynkowego.

WNIOSKI

Przeprowadzone badania wskazują, że lokalne obszary ochrony przyrody w miastach zajmują nierzadko znaczące powierzchnie. Pomimo tego nie zawsze są dla nich zdefiniowane właściwe zasady ochrony. Do najważniejszych problemów związanych z funkcjonowaniem obszarów chronionych w badanych miastach należą:

- brak otulin i wynikająca z tego ograniczona możliwość eliminacji zagrożeń zewnętrznych,
- brak obowiązku wprowadzania ustaleń dotyczących czynnej ochrony obszarów,
- ograniczenie zakresu ustaleń planów miejscowych do odwołania się do przepisów odrębnych.

Dla poprawy zaistniałego stanu rzeczy lokalne formy ochrony przyrody, zwłaszcza te położone w granicach obszarów zurbanizowanych, należy traktować jako obszary funkcjonalne. Pozwala na to zarówno definicja obszaru funkcjonalnego zawarta w ustawie o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym²², jak i klasyfikacja obszarów funkcjonalnych zawarta w Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030²³.

Niezbędne jest określenie zadań czynnej ochrony ekosystemów. Nie mogą się one jednakże ograniczać do zestawu postulatów a określać konkretne rozwiązania dotyczące zagospodarowania i udostępniania terenów chronionych. Jest to szczególnie istotne w obszarach zurbanizowanych, w których obszary objęte ochroną narażone są na silną presję.

Dla osiągnięcia celów ochrony niezbędne jest określenie instrumentów ich realizacji. W przypadku lokalnych form ochrony przyrody zlokalizowanych w miastach wydaje się, że najwłaściwszym instrumentem będzie miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego. Ustalenia planu muszą jednakże określać zasady zagospodarowania terenów chronionych w dostosowaniu do lokalnych uwarunkowań, w tym także społecznych.

²¹ Uchwała Nr XCI/1218/10 Rady Miasta Krakowa z dnia 3 lutego 2010 r.

²² Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, t.j. Dz. U. z 2017 r. poz. 1073 z późn.zm.

²³ Uchwała Nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie przyjęcia Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030.

LITERATURA

- Burdziej J., Kunz, M. 2013: Obszary chronione w Polsce – spojrzenie geoprzestrzenne [w:] Systemy informacji geograficznej w zarządzaniu obszarami chronionymi – od teorii do praktyki (red.): M. Kunz, A. Nienartowicz Wyd. FUH DANIEL, Tuchola-Toruń: 16-25.
- Chmielewski J., 2014: Obiektowe formy ochrony przyrody w gminach – aspekty prawne. Samorząd Terytorialny nr 9: 28-39.
- Goździewicz-Biechońska J., 2014: Formy ochrony krajobrazu wiejskiego w świetle ustawy o ochronie przyrody. Przegląd Prawa Rolnego, Nr 2 (15): 65-81.
- Grzywacz A., Pietrzak A., 2012: Obiekty przyrody ożywionej ustanowione w Polsce jako powierzchniowe pomniki przyrody. Zarządzanie ochroną przyrody w lasach T.IV: 300-317.
- Kistowski M., 2009: Formy ochrony przyrody [w:] Leksykon ochrony środowiska (red.): J. Ciechanowicz-McLean, Wyd. C.H. Beck, Warszawa: 23-32.
- Koreleski K., 2005: Zasady tworzenia i zarządzania użytkami ekologicznymi w Polsce. Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich 1: 15-26.
- Radecki W., 2015: Prawne formy ochrony przyrody w Polsce, Czechach i Słowacji. Biuletyn Parków Krajobrazowych Wielkopolski 21(23): 5-21.
- Radziejowski J., 2010: Obszary chronionej przyrody. Historia, stan obecny, wyzwania przyszłości. Wszechnica Polska Szkoła Wyższa TWP, Warszawa.
- Sobieraj K., 2013: Administrowanie formami ochrony przyrody. Rocznik Nauk Prawnych T. XXIII, Nr 4: 145-166.
- Staniak M., Księżak J., 2010: Kierunki rozwoju działalności rolniczej na obszarach prawnie chronionych. Journal of Research and Applications in Agricultural Engineering, Vol. 55(1): 96-100
- Wolańska-Kamińska, A., Ratajczyk, N., 2014: Powoływanie lokalnych form ochrony przyrody przez samorządy gmin wiejskich. Woda-Środowisko-Obszary Wiejskie T. 14, Z.1(45): 129-142.
- Żarska, B., 2008: Ochrona struktury i funkcjonowania krajobrazów szczególnie cennych przyrodniczo. Problemy Ekologii Krajobrazu T. XXI: 45-60.

